

Dušan Biber

Britanska diplomatska poročila o nemški manjšini v Jugoslaviji v letih 1933-1945*

Britanski diplomati so skrbno spremljali dogajanje med nemško manjšino v Jugoslaviji, zlasti tisto, ki je bilo v zvezi z jugoslovansko zunanjo politiko ali pa so nanj vplivali najpomembnejši dogodki v mednarodnih zadevah.

Drugi sekretar britanskega poslanštva v Beogradu Greiffenhagen je 1. avgusta 1935 napisal dolg memorandum o nemški manjšini v Jugoslaviji, in to na zahtevo Foreign Officea. V spremnem pismu je britanski poslanik v Beogradu John Balfour podrobno opisal Nemce v Jugoslaviji in jih pohvalil kot "zelo marljive in zakon spoštuječe". Njegovi kolegi, celo papeški nuncij, pa so ga posvarili, da zavzema "naraščanje nacističnih čustev alarmantne razsežnosti". Gospod Sthamer, sekretar nemškega poslanštva, je okrepljeno nacistično gibanje v Jugoslaviji pojasnil takole: "Njegovi privrženci so često tisti elementi, ki upajo, da se bodo na ta način ekonomsko opomogli ali pa drugim prevzeli njihove položaje." Poslanik Balfour pa je dvomil, da res ni nobenih stikov med nacisti v Nemčiji in njihovimi učenci v Jugoslaviji.

Sekretar R. Greiffenhagen je zapisal: "Švabi so najboljši kmetje v Vojvodini in sosednjih okrožjih in največji del svoje energije posvečajo kmetijskim dosežkom. Južnonemški temperament, po naravi letargičen, ki ga klima v Podonavju in stiki s srbskimi in romunskimi sosedi še bolj poudarjajo, jim tako zaposlenim onemogoča, da bi jim ostalo še kaj energije ali zanimanja za politiko, čeprav so zelo dejavni predvsem na kulturnem področju." Kočevski Nemci so bili opisani kot "zagrizeni in vase zaprti", štajerski Nemci pa kot "preostanek iz avstrijskih časov", kot "Avstrijci po čustvih in kulturi."

Sekretar Greiffenhagen je menil, da podpora nemške vlade nemški manjšini v Jugoslaviji ni posebno velika. Nacistična doktrina naj bi bila popularna med luteranci in drugimi protestanti, manj pa med rimskokatoliškimi naseljenci. Njegov presenetljiv sklep se je glasil: "Manjšina, če sploh kaj, je dejavnik, zaradi katerega je jugoslovanska vlada bolj zadržana, kot bi sicer bila pri navezovanju tesnejših stikov z Nemčijo." Britanski diplomat je menil, da bi samo priključitev Avstrije k nemškemu rajhu vzpodbudila krajevna nacistična gibanja.¹

Torej ni nič čudnega, če so britanski analitiki po anšlusu posvetili posebno pozornost dogajanjem med nemško manjšino v Jugoslaviji. "Nacistično raz-

* Referat na mednarodni konferenci The Minority Question in Historical Perspective 1900-1990, Inter University Center v Dubrovniku, Dubrovnik 8.-14. 4. 1991. Referati so bili objavljeni v Minderheitenfragen in Südosteuropa, R. Oldenbourg Verlag, München 1992. Urednik Gerhard Seewann (Südost-Institut München) tega referata ni uvrstil v zbornik, in o razlogih avtorja ni obvestil.

¹ Public Record Office (dalje PRO), London, Foreign Office (dalje FO) 434/2, No. 102, str. 260-264.

položenje v Sloveniji ni spontano, čeprav je znaten del prebivalstva nemške krvi; tako razpoloženje marljivo propagirajo nacistični agenti, ki niti nimajo izgovora, da ravnanje z nemško manjšino ni pravično. To razpoloženje bodo sedaj še okrepili karieristi, ki predvidevajo, da bo nemški vpliv kmalu postal prevladujoč in takšni že rajši govore nemško kot pa slovensko," je zapisal Thomas C. Rapp, britanski konzul v Zagrebu, ko je po anšlusu obiskal Slovenijo.²

Sir Ronald H. Campbell, britanski poslanik v Beogradu, je nemško manjšino na južnem Štajerskem opisal kot "bolj nacistično in glasnejšo od manjšin v drugih delih države". Predvideval je nemški prodor k Jadranu ('Drang nach Süden'). Jugoslavija je bila ovira na nemški poti in "kakšnih 700.000 prebivalcev nemškega porekla [...] bo omogočilo gospodu Hitlerju, da najde izgovor za intervencijo, kadarkoli se mu bo to zahotelo."³

Britanski poslanik v Beogradu je maja 1938 poročal, "da vlada skrbno opazuje nemško manjšino in namerava s čvrsto roko streti sleherno nezakonito dejavnost. [...] Anšlus Avstrije je vzpodbudil nemške organizacije in poostril nadzor nad njimi, ki ga izvajajo v centralah v Nemčiji."

Ko je omenjal nemško manjšino v Sloveniji, je pripomnil, da je nemške manjšine manj kot 10 odstotkov, da pa slovenski Nemci nadzorujejo "več kot četrtno trgovskih in industrijskih podjetij" in da "že nekaj let vztrajno kupujejo zemljiške posesti v Sloveniji, zlasti v obmejnih okrožjih." Britanski poslanik je zato posvaril kneza Pavla, ki nad dogajanja ni bil prav nič navdušen.⁴

Konzul Thomas C. Rapp je prav tako opisal in analiziral nevarnost nemške penetracije po anšlusu in svaril pred "tendenco, da se na Slovenijo gleda kot na nemško provinco, ki bo konec koncev padla v nemško košaro." Menil je, da bo "Slovenija leta 1940 lahko postala Belgija iz 1914. leta" in dodal:

"Nemški vpliv je vsekakor pomemben in nesorazmeren z navedenimi številkami. Pred seboj imam popoln seznam vseh podjetij v Sloveniji, kakšnih 400 jih je. Med temi jih je 120, vključno z največjimi koncerni, v lasti avstrijsko-nemškega kapitala. Tri velike in tri manjše banke so prav tako pod istim vplivom."

Konzul Rapp je poročal o nemških nakupih zemlje, vplivu nemškega radia, filmov in tiska, ki se mu le malo ali pa neučinkovito zoperstavlja nasprotujoča propaganda. Pisal je o nemškem vrivanju v vse pore javnega življenja in dodal: "Končni cilj je, kot kaže, popolna germanizacija in slišal sem, da dr. Seyss-Inquart Slovenijo že opisuje kot nemško deželo."⁵

Britanski diplomati so poročali o odločnih ukrepih proti nacističnemu obnoviteljskemu gibanju (Erneuerungsbewegung) maja 1938, ko je to v svojem glasilu *Volksruf* objavilo proglas o ustanovitvi enotne fronte Nemcev v Jugoslaviji s podobnimi zahtevami kot sudetski Nemci v ČSR. Poročali so tudi o nacističnih

² PRO, FO 434/5, No. 49, str. 169.

³ PRO, FO 434/5, No. 50, str. 170-175.

⁴ PRO, FO 434/5, No. 64, str. 198-201.

⁵ PRO, FO 434/5, No. 65, str. 202-206.

demonstracijah in nemiru med nemško manjšino.⁶ Britanski konzul Rapp je posebno pozornost posvetil političnemu razvoju v Sloveniji in svojim predvidevanjem o možnostih in volji za odpor nemškemu pritisku, ki so bila resnično zelo mračna.⁷

Britansko poslaništvo v Beogradu je aprila 1939 pripravilo dodatni memorandum o nemški propagandni dejavnosti v Jugoslaviji s posebnim ozirom na manjšine v Vojvodini in Sloveniji. Tej analizi je brez dvoma botroval nemški vdor v Prago in mednarodna kriza, ki je sledila vzpostavitvi nemškega protektorata nad Češko in Moravsko. Po ugotovitvah v tem memorandumu je bila nemška manjšina v Sloveniji v stanju "zadrževane vznemirjenosti", "zasvojena z nacistično doktrino" in "večina njenih članov je brez dvoma upala, da bodo kmalu združeni z rajhom."⁸

Sekretar britanskega poslaništva Terence Shone je na predvečer druge svetovne vojne zabeležil obnovljeno nacistično dejavnost nemške manjšine. Nacistično obnoviteljsko gibanje je prevzelo nadzor nad nemško manjšinsko organizacijo Kulturbund in Shone je zapisal: "Pomen te spremembe je, da je vodstvo nemške manjšine tako v Vojvodini kot v Sloveniji odslej v nacističnih rokah."⁹ Ljubljansko *Jutro* je 15. oktobra 1939 omenilo možnost preselitve nemških manjšin iz Jugoslavije v Nemčijo neposredno po Hitlerjevem govoru v Reichstagu 6. oktobra 1939, ko je bil tak sporazum najavljen za Nemce na južnem Tirolskem v Italiji. O tem komentarju *Jutra* so na široko poročali in med Nemci v Jugoslaviji je nastalo vznemirjenje.¹⁰ V začetku leta 1940 so britanski analitiki nemško manjšino v Sloveniji videli kot sredstvo pri poskusih za oslabitev integritete Jugoslavije. Zabeležili so, da so v Ljubljani in Celju zaprli kakih trideset oseb, vpletenih v vojaško, politično in gospodarsko špijonažo.¹¹

Več kot sto tisoč Nemcev iz Besarabije in severnega dela Bukovine je šlo v drugi polovici leta 1940 skozi prehodni taborišči v Zemunu in Prahovem. Britanski poslanik Ronald I. Campbell je zapisal v svojem poročilu: "Evakuacija je bila izvedena s tipično tevtonsko učinkovitostjo. Barake so zgradili s 'prostovoljnimi' delom pripadnikov nemške manjšine v Vojvodini, ki so širokopotežno prispevali tudi denar in hrano." Jugoslovanski ministrski predsednik Dragiša Cvetković pa je zanikal verodostojnost drugega poročila, češ da so taborišča uporabljali tudi za urjenje članov nemške manjšine za dejavnosti SS in za vežbanje v metodah pete kolone.¹² Dejansko se je to potem dogajalo v Nemčiji, potem ko so v Jugoslaviji rekrutirane volksdeutscherje pretihotapili preko meje skupaj z Nemci, ki so jih selili iz Besarabije.¹³

⁶ PRO, FO 434/5, No. 74, str. 218-219.

⁷ PRO, FO 434/5, No. 83, str. 240-243.

⁸ PRO, FO 434/5, No. 137, str. 163-264.

⁹ PRO, FO 434/6, No. 81, str. 164-167.

¹⁰ PRO, FO 434/6, No. 38, str. 60-62.

¹¹ PRO, FO 434/7, No. 67, str. 95-99.

¹² PRO, FO 434/9, No. 48, str. 125-126; FO 371/30218, R 162/162/92.

¹³ Dušan Biber: Nacizem in Nemci v Jugoslaviji 1933-1941. Ljubljana 1966, str. 253-258.

Podpolkovnik C. S. Clarke, britanski vojaški ataše v Beogradu, je 15. decembra 1940 poročal o načrtih jugoslovanskega generalštaba za borbo proti peti koloni in oddelkom padalcev. Jugoslovanska vojska je pripravila osnutek pregleda z namenom, da kot prvo prioriteto "določi število in imena vseh možnih petokolašev, zlasti na področjih, naseljenih z nemško in madžarsko manjšino". Osebe, določene za borbo proti tem dejavnostim, so izbrali predvsem iz četniških organizacij. "Izvežbani so za brezobzirno ukrepanje proti vsem sovražnikom države in v določenih primerih je posameznikom zaupana naloga, da ob izbruhu sovražnosti pobijejo nesporne sovražne agente ali sumljive osebe", je med drugim poročal podpolkovnik Clarke.¹⁴

Zanimivo je, kako so Britanci posvečali mnogo pozornosti nemški manjšini v Jugoslaviji in njenem položaju med drugo svetovno vojno. Foreign Research and Press Service (služba za inozemske raziskave in tisk) v Balliol Collegeu v Oxfordu je kot pomožni organ zunanjega ministrstva že 20. februarja 1942 pripravila dolg in temeljit Memorandum o mejah evropske konfederacije in premestitvi nemškega prebivalstva. V njem se je med drugim dotaknila tudi vprašanj bodoče italijansko-nemško-jugoslovanske meje:

"Kaže, da ni nikakršnih večjih gospodarskih ali strateških razlogov za spremembo meje iz let 1920-39, tudi če bi Avstrija postala del Nemčije", je bilo rečeno v tem memorandumu. Vendar pa so računali s tem, da se bodo "vsi naseljenci ali evakuiranci, ki so se ali pa so jih preselili iz Nemčije po letu 1939 na ozemlje konfederacij", morali vrniti v Nemčijo.

"Splošno znana nevarnost, ki jo predstavljajo nemške manjšine, bo nedvomno vplivala na to, da se te izženejo iz vseh strateško pomembnih področij. Po drugi plati pa bi njihov odhod lahko često povzročil gospodarski udarec ozemljem, ki jih bi zapustile. [...] V Jugoslaviji bo razpoloženje verjetno tako zaostreno, da bo morala Avstrija, v kakršnikoli obliki že bo obstajala po vojni, sprejeti vsaj 50.000 nemško govorečih prebivalcev iz Slovenije. Če pa bo Avstrija del rajha, bodo izgnani vsi Nemci iz predvojne Jugoslavije (približno 600.000)."¹⁵

Te številke so seveda pretirane. Britanski strokovnjaki še niso bili seznanjeni z rezultati popisa prebivalstva v Jugoslaviji leta 1931, ko je nemščino kot materni jezik prijavilo 499.969 prebivalcev, v Sloveniji pa 28.054.¹⁶

Raziskovalni oddelek (Research Department) Foreign Officea je že 1943. leta pripravil memorandum z naslovom Nemška manjšina v Jugoslaviji. Ta memorandum so natisnili v zaupnem priročniku o Jugoslaviji (Handbook on Yugoslavia) z datumom 14. november 1944. G. Nichols, zaposlen v britanski ambasadi pri kraljevski jugoslovanski begunski vladi, je osnutek memoranduma med drugim takole komentiral:

¹⁴ PRO, FO 434/9, No. 50, str. 127-8; FO 371/30218, R 627/62/92.

¹⁵ PRO, FO 371/33148, R 6150/646/67.

¹⁶ Dušan Biber, n. d., str. 15-25, 303-305.

“Ni si mogoče zamisliti, da kot rezultat krvavih grozodejstev, ki so jih v sleherni deželi zagrešili nacisti med svojo začasno vladavino, negativno razpoloženje do Nemcev ne bo tako močno, da bodo suverene države, ki so prej dajale zavetje tevtonskim manjšinam, še naprej tolerirale na svojih tleh prisotnost tudi številčno zmanjšane manjšine. S tem v zvezi je potrebno zavedati se, da pripadniki nemške manjšine, tako imenovani volksdeutscherji, na poziv nacistov brez izjeme opravljajo najbolj odvratne dolžnosti, na primer kot agenti in vohuni gestapa, in so tako v očeh krajevnega prebivalstva postali še bolj nezaželeni. Zaradi teh razlogov je zelo verjetno, da po vojni nobenemu pripadniku nemške manjšine ne bo dovoljeno ostati v nobeni izmed evropskih držav, ki so bile njihove žrtve med njihovo okupacijo.”

Tisti, ki bi morda lahko ostali, “pa se bodo očitno morali asimilirati” in “problem nemških narodnostnih manjšin v Evropi ne bo več obstajal. [...] Kar pa zadeva Jugoslavijo, sem prepričan, da po izgonu Wehrmachta iz države tu ne bo mogel ostati noben član nemške skupnosti. Tisti, ki jim bo uspelo zbežati s celo kožo, bodo lahko srečni.”¹⁷

V Memorandumu je razvoj v Sloveniji po aprilu 1941 opisan takole: “Oblasti v delih Slovenije, priključenih Nemčiji, so izhajale iz osnovne hipoteze, da je bila Slovenija več stoletij nemška dežela s prebivalstvom mešane, nemške in vindišarske krvi, da je zgolj bedasta popustljivost habsburške monarhije dopustila rast slovenskega narodnega čustva in da se sedaj ne sme več tolerirati nikakršno izražanje slovenske nacionalnosti. (Dodelitev dela Slovenije Italiji je bila verjetno poteza *Realpolitik*, morda namenoma zgolj začasna.) Nemci v delih Slovenije, priključenih Nemčiji, so takoj in bolj kot kdajkoli poprej postali gospodujoča rasa. Izgon velikega dela slovenske inteligence, delodajalcev in bogatih kmetov je omogočil številne življenjske možnosti Nemcem, ki so se okrepili z znatnim naseljevanjem iz rajha. *Marburger Zeitung* je 27. februarja 1943 navajal, da je nemško prebivalstvo v Mariboru od aprila 1941 naraslo od 5.000 na 71.440. [...] Pregarjanje Nemcev v Sloveniji se lahko upošteva, ne more pa biti opravičilo za brutalnost, s kakršno je rajh 1941 in kasneje ravnal s Slovenci.”

Med različnimi rešitvami za poveljno obdobje ni bila predvidena nobena revizija meje “v korist Avstrije” (sic) saj ne bi bila “niti razumna niti izvedljiva v praksi.” V memorandumu beremo: “Velik del nemškega prebivalstva bo verjetno zbežal v Avstrijo pred koncem sovražnosti. Preostanek bi bilo moč zamenjati za Slovence v Avstriji, ki naj bi jih bilo okrog 30.000.”

Možne rešitve problema nemške manjšine v drugih delih Jugoslavije pa so bile omenjene, kot sledi:

- a) njihova deportacija v Nemčijo ali Avstrijo, kjer pa bi se le s težavo prilagodili;
- b) da sprejmejo asimilacijo s Hrvati ali Srbi, ki jo bo v začetku spremljalo precej slabo ravnanje;

¹⁷ PRO, FO 536/203, 1/203/43.

c) da se ohranijo na kraju samem v določenih rezervatih, in sicer pod nedonavsko oblastjo, ki naj bo močna in dovolj oddaljena, da bo lahko nepristranska; to bi lahko bila britanska, ameriška ali ruska oblast ali pa kombinacija teh treh velesil.¹⁸

Dušan Biber

BRITISCHE DIPLOMATISCHE MELDUNGEN ÜBER DIE DEUTSCHE MINDERHEIT IN
JUGOSLAWIEN IN DEN JAHREN 1933-1945

Zusammenfassung

Das Referat in englischer Sprache unter dem Titel "British Diplomatic Reports on the German Minority in Yugoslavia 1933-1945" wurde anlässlich der internationalen wissenschaftlichen Tagung "The Minority Question in Historical Perspective 1900-1990" im Universitätszentrum in Dubrovnik im Zeitraum von 8.-14. April 1991 auf Initiative und in Organisation deutscher wissenschaftlicher Institutionen in München, spezialisiert auf Südosteuropa, vorgestellt. Der Redakteur der Publikation "Minderheitsfragen in Südosteuropa", R. Oldenburg Verlag, München 1992, dr. Gerhard Seewann, hat dieses Referat weder veröffentlicht noch hat er über die Gründe den Autor in Kenntnis gesetzt.

Das Referat stützt sich auf Zusammenfassungen und Zitate aus britischen diplomatischen Dokumenten der generellen Korrespondenz (FO 371) und Confidential Prints Foreign Office (FO 434) in Public Record Office in London. Britische Diplomaten haben sorgfältig die Ereignisse innerhalb der deutschen Minderheit im Königreich Jugoslawien, vor allem aber hinsichtlich der Entwicklung internationaler Ereignisse und dem Einfluß der Politik des deutschen Reichs verfolgt. Die Deutschen in Vojvodina (Donauschwaben genannt) galten in der Mitte der Dreißiger Jahre als außerordentlich strabsame Bauern, aktiv auf kulturellem Gebiet und politischuninteressiert, im Unterschied zu den Deutschen in Slowenien. Nach dem Anschluß Österreichs im Jahre 1938 veränderten sich die britischen Bewertungen außerordentlich. Die deutsche Minderheit in Slowenien hat immer offener die nazistische Ideologie propagiert, der deutsche Einfluß in der Wirtschaft nahm immer mehr zu, denn ihr Ziel war die völlige Germanisierung. Auch in anderer Teilen Jugoslawiens hat die nazistisch orientierte Erneuerungsbewegung die Führung im deutschen Kulturbund übernommen. Ihr Blatt "Volksruf" setzte sich für gleiche Rechte ein, wie dies in jener Zeit auch die Sudetendeutschen in der Tschechoslowakei beanspruchten. Bei der Umsiedlung der Deutschen aus Besarabien haben in den Übergangslagern Zemun und Prahovo im Jahre 1940 die Angehörigen der deutschen Minderheit alles für eine einwandfreie Umsiedlung getan. Die Besorgnis unter der deutschen Minderheit in Jugoslawien verbreitete sich, als Hitler nach seinem Sieg über Polen ein Übereinkommen mit Italien für die Umsiedlung der Deutschen aus Südtirolverkünderte.

Der britische Militärattache, Vizegeneraloberst C.S. Clark, berichtete Ende 1940 über Pläne des jugoslawischen Generalstabs für den Kampf gegen die 'fünfte Kolonne' und feindliche Fallschirmspringer. Vorgesehen waren auch physische Liquidationen feindlicher Agenten und Angehöriger der 'fünftten Kolonne', die seitens der Angehörigen der Četnik-Organisationen ausgeführt würden.

Fachleute im Research Department Foreign Office haben für die Zeit nach dem Sieg im Zweiten Weltkrieg die Abschiebung aller Deutschen aus Jugoslawien vorgesehen, weil sich diese mit der Ausübung widerlichster Pflichten während der Okkupation kompromitierten; ein ähnliches Schicksal sollte auch die Deutschen europäischen Staaten, die Opfer der Aggression des deutschen Reiches, treffen. Eine Revision der österreichisch-jugoslawischen Grenze war nicht vorgesehen, jedoch ein Minderheitaustausch zwischen Slowenien und Österreich.

¹⁸ PRO, FO 371/37601, R 3461/84/92.